

KIRJANDUSE UURIMINE VAJAB LOOLISUST JA SÜVENEMIST

Läinud suve lõpus tähistasid juubelit kaks kirjandusteadlast ja pikaagest kolleegi Eesti Kirjandusmuuseumist: Marin Laagil täitus 50, Sirje Oleskil 60 aastat. Selle puhul palus Keel ja Kirjandus neil kahekesi rääkida nii oma tegemistest ja muuseumi käekäigust kui ka kirjanduse ja kirjandusteaduse seisust üldisemalt.

Marin Laak (ML): Meid seob tõesti palju, oleme Eesti Kirjandusmuuseumis veetnud mõlemad peaaegu kogu oma töise elu, sina enam-vähem kümme aastat kauem kui mina. Mäletan, et astusin esimest korda muuseumi uksest sisse kui elavasse legendi – oli see maja ju pelgupaigaks paljudele repressioonides kannatada saanud säravatele filoloogidele ja kirjandusloolastele, olgu Põldmäed või Mart Lepik või siis Ellen Kaldjärv, kes oli kirjandusmuuseumi kultuuriloolise arhiivi, selleaegse nimega „käsikirjade osakonna” hing – humoorikalt irooniline, argielus tagasihoidlik, ent sügavalt erudeeritud. Siin oli töötanud lennukas Leenu Siimisker ja töötasid sel ajal veel bibliograaf Mee-lik Kahu, kultuuriloolased Eeva Aaver, Abel Nagelmaa ja mitmed teised seeniorfiloloogid, kes vaieldamatult on jät- nud meie kirjandusuurimisse sügava jälje. Kirjandusmuuseumis töötavad inimesed on ikka olnud eesti kultuuri- elu keskmes ja kohal, paistnud silma, teinud teadust ja kirjutanud arvustu- si, võtnud sõna kultuuriavalikkuses – jõudnud tegutseda niihästi teaduse kui ka kultuuri väljal. Nii on see toiminud aastakümneid. Praegused reformid teaduskorralduses on aga hakanud seda keskkonda lagundama. Rahvuskultuuri ja -teaduse seisukohast olulist kirjutamist nõõrib paratamatu vajadus kohanda eesti humanitaariale sobimatu, laia rahvusvahelist auditooriumi eelda-

va bibliomeetriaga. Olen otsinud selles rahvuskultuuri ja teaduse paratamatus kooseksistentsis enda jaoks tasakaalu, sest ka traditsioonide jõudu ei saa alahinnata. See oli nüüd üks tõsine algus meie jutuajamisele... Millisena näed sina kirjandusmuuseumi staatust praegu ja kuidas oled rahul nende foorumitega, kus saad end kirjandusteadlasena avaldada?

Sirje Olesk (SO): Meie muuseum on olnud üks eesti kultuuriloo ja kirjanduse uurimise keskusi kahe ülikooli ning Tallinna Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse kõrval. Eestis ongi 1991. aastast alates olnud neli institutsiooni, kuhu on koondunud kirjanduse ja kultuuriloo uurimine/õpetamine – mida minu meelest on piisavalt, tegelikult kohe päris palju. Ja foorum ei ole ka liiga kitsas: uurijad saavad avaldada erialastes ajakirjades nii välismaal (mis on teadusbürokraatias eriti hinnatud) kui ka Eestis. Kirjanduse kohta kirjutatud avaldavad alates 2008. aastast sinu peatoimetatav ja väga sisukas Methis ning traditsioonidega väljaanded Keel ja Kirjandus, Looming ning Vikerkaar. Võrreldes Soomega on olukord lausa luksuslik ja minu põlvkonna kirjandusnimestele on need kolm ajakirja olnud aastakümneid vältimatud. Minu meelest on vaja neid hoida kui silmatera ja leida võimalusi nende lugejaskonna kasvuks viisil, mis ei langetaks taset. Lihtne see ilmselt pole, aga nende olemasolu on väärtuslikum, kui me iga kord arvata oskame. Mul on ikka veel kujutlus, et neis ajakirjades avaldatavat loetakse palju enam kui teadus- asutuste artiklikogumikke, mis jäävad sageli asjaks iseeneses.

Ülikoolides muidugi eeskätt õpetatakse, keskustes tegeldakse „puhta uurimisega”, Tallinnas mõnevõrra rahvusvahelisemalt, sest seal on pikka aega

olnud baltisaksa kirjanduse uurimise Eesti keskus. Kirjandusmuuseumis on jälle suured arhiivid ja seepärast on siin traditsiooniliselt tegeldud peamiselt eesti kirjanduse ajaloo allikate uurimise ja publitseerimisega, kuid selle kõrval üha viljakamalt ka eestlaste elulugude kogumise ja uurimisega ning selle tegevuse teoreetilise mõtestamisega. Sinna juurde kuulub eestikeelse memuaristika uurimine, eesti biograafika mõtestamine ning egodokumentide (päevikud, kirjad, mälestused jne) uurimine ja publitseerimine. Sina oled olnud viimased seitse aastat sellealase teadusteema juht, Methise peatoimetaja ning Nüpli kevadkooli pikaajaline vedaja. Kuidas sulle tundub, missugune on kirjandusuurimise seis Eestis praegu ja kuidas kirjandusmuuseum seal paikneb?

ML: Vastus on väga lihtne ja peitub juba küsimuses endas. Kirjandusuurimise kõige suurem oht seisneb kirjanduse enda, kirjanduse kui sõnakunsti uurimise „hajumises” piiriladele. Pealetungiv interdistsiplinaarsus seab uurimisprobleemi kirjandusest kui sõnakunstist väljapoole ja kasutab kirjandust ühe allikana teiste seas, näiteks elulookirjutuse, mälu- ja traumauuringute, argipäevafilosoofia, *gender*-uuringute vm problemaatikast lähtuvalt. Sellistelt „kõrvalaladelt” fokuseeritakse küll kirjanduse, teatri või kinokunsti ülesed metaküsimused, kuid jäetakse kõrvale kirjanduse kui sõnakunsti eripära, näiteks luulekujundi ja -keele poeetilised väljendusvahendid, ajalooliselt ja individuaalselt keerulised tähendusprotsessid jne. Märt Väljataga kirjandusteooria revisjoni – impeerium, deemon, poeetika – järgi peaks nendega tegelema siis teooria kui poeetika.(1)

¹ Vt M. Väljataga, Impeerium, deemon ja poeetika. Kirjandusteooria kolmest mõistest. – Keel ja Kirjandus 2007, nr 9, lk 681–704.

Sellist kõrvalalade kerkimist kirjandusuurimise lisaks on toetanud kirjutamise praegune muutumine: pean silmas seda, et kirjutamine on nüüdisaegsete tehniliste vahenditega lihtne, ka avaldamine on lihtne – kõik on „kirjanikud”, kes mingitki fiktsionaalse ambitsiooniga teksti loovad. XXI sajandi tehnoloogiline murrang, kirjutamise lihtsaks muutumine (pole enam kallist paberit ega tinti, palimpsest kustub jäljetult) on kaasa toonud muutuse kirjanduse mõistes ja minu meelest ka suhtumises kirjandusse. Kui kaob aga kirjandus kui sõnakunst, siis kaob ka senine objekt ja kirjandusuurimine muutub pigem uue meedia kasutusvõimaluste uurimiseks, hakkame rääkima küberkirjandusest, *fan-fiction*’ist jne. Sellise „interdistsiplinaaristumise” etapi olen oma elus väga gi loomunguliselt läbi elanud ja praegu tunnen, et tahaksin pöörduda raamatute eneste juurde tagasi, tegeleda pigem kirjanduslikku sõnasse peidetud „inimese kapikesega”, kui tsiteerida Viivi Luike. Kuidas aga muuseumi vaatepunktist korruga hoida pea saja-aastaseid traditsioone ja elada samal ajal XXI sajandis, ja inimlikuma poole pealt: arhiivide uurimise kõrval kirjutada kriitikat ja jälgida värskeid rõhke eesti kirjanduselus?

SO: Selleks tuleb ilmselt spetsialiseeruda, jääda ühe perioodi või ainevalla juurde...

ML: Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv, mille alt meie oleme kirjandust ja kultuuriloo allikaid seni uurinud, on pikkade traditsioonidega kultuuriuurimise keskus Eestis. See on nii tugevus kui ka nõrkus, sest seab teatud empiirilised piirid. Kuid see on baas, millest üldse saab alata nii interdistsiplinaarne kui ka võrdlev uurimissuund. Arhiivide laekumine muutub seoses paberajastu lõpuga üha intensiivsemaks, me tegeleme palju vanema materjaliga,

kuid samas on palju uut, mille läbitöötamiseks peaks võtma määratult rohkem aega, kui seda võimaldab praegune teaduskiirendus ja võidujooks teel arvestatavate parameetrite, tsiteeritavuse ja *h*-indeksini.⁽²⁾ Need käärid humanitaaria ja rahvusteaduste ning loodusteaduste vahel minu meelest üha suurenevad. Arhiivide uurimise tulemused on mõõdetavad kõigepealt ja esmaselt oma kultuuri senise uurituse taustal; ainult rahvusteaduslikus emakeelses keskkonnas saab sündida uus faktoloogia ja nn uus teadmine, mida alles pärast siinset viljakat ilmaletulekut saab esitada tutvustavalt ka mõnes muus keeles. Sellises justkui pidevas võitluse seisundis või sisemises kaitsepositsioonis sain palju tuge Marju Lepajõe artiklist k.a septembrikuu Akadeemias.⁽³⁾

Kui rääkida veel kirjandusmuuseumist ning meie kultuuriloo allikate suurtest uurimisteedadest, siis näen meie unikaalsust ka selles, et oleme sidunud oma tegevuse arhiivi digitaalse väljundiga. Kultuuripärandit vahendavate andmebaaside loomist alustasime sinu juhitud esimeses sihtteemas 1990. aastate lõpul, kui valmis „ERNI. Eesti kirjanduslugu tekstides 1924–25”,⁽⁴⁾ ja oleme seda jätkanud suurprojekti „Kreutzwaldi sajand: eesti kultuurilooline veeb” uue aastatuhande algusest tänaseni. Ideid jätkub, õhus on Eesti elulugude andmebaasi ELMA loomine Leena Kurvet-Käosaare juhtimisel. Kirjandusajaloolasena olen tundnud missiooni otsida võimalusi

² *h*-indeks ehk Hirschi indeks on Eesti uue teadusreformiga kehtestatud mõõdik teadlase tegevuse hindamiseks, mis loendab tsiteerimisi. Kui kellegi *h*-indeks on *n*, on *n* tema artiklit tsiteeritud *n* korda. Loendatakse ainult elektrooniliselt levivaid publikatsioone, peamiselt teadusartikleid; trükitud raamatud, olgu või mitmesajaleheküljelised monograafiad, arvesse ei tule.

³ Vt M. Lepajõe, Milleks rahvuslikusele tõlkimine? – Akadeemia 2014, nr 9, lk 1539–1549.

⁴ <http://www.kirmus.ee/erni/erni.html>

eesti kirjanduse ajaloo elektrooniliseks vahendamiseks selliselt, et oleks hoitud rahvuskultuuri mälu kandvad senised valikud teostest ja autoritest, kuid käidud ka ajaga kaasas *y*-generatsiooni vaatepunktist. Meedium on sõnum – see on uue meedia teooria klassika!

SO: Mind on Eesti teaduse projekti põhisisus viimasel ajal üha rohkem häirima hakanud. Humanitaariale saab see pikemas perspektiivis hävitavaks, muutes meie küllalt arvuka ja heatasemelise kirjandusuurijate seltskonna tegemised katkendlikuks või isegi juhuslikuks. Kirjanduse, kogu kultuuri uurimine vajab süvenemist, vajab loolisust, vajab pikki üle- ja sissevaateid raamatutena, mitte arvukalt eeskätt ingliskeelseid artikleid. Muidugi on neid ka vaja, ja seal, eriti elulugude vallas ja naisuurimuses, on tehtud huvitavaid uurimusi, kuid lõviosa energiast on läinud nende produtsseerimisele ja selle tõttu puuduvad meil pikemad eestikeelsed protsessikäsitlused, nn tihedad kultuurikirjeldused, monograafiad autorite ja kirjanduslike perioodide kohta. Ajaloolased on siin osanud ennast paremini positsioneerida, kuigi ka nemad kurdavad teadusbürokraatia üle. Kas pole iseloomulik, et kõik viimase aja kirjanikumonograafiad või ka kirjanike elulood (mille puudumine on Eestis olnud lausa näkkukargav) on kirjutanud institutsioonidevälised uurijad – Leili Iher, Sirje Kiin, Ülo Tonts, Margit Mõistlik? Ja suuremad ajaloolised tagasivaated mõne fenomeni või aineala kohta on olnud samuti ennast keeleteadlasena profileerinud Tiit Hennoste või ajakirja peatoimetaja Märt Väljataga sulest.

Olen oma huvi tõttu nõukogude aja kultuurikonteksti vastu jälginud Jaak Urmeti tegemisi ja ei tea, kas rõõmustada või nutta. Urmeti entusiasm on kiiduväärne, aga tema raamatute pealiskaudsus siiski häiriv. Tore, et ta koostab-kirjutab raamatuid, millel on kind-

lasti rohkem lugejaid kui nn teadus-artiklitel. Samas jätab tema üllitatud raamatute pealiskaudsus ja naiivsus kogu ajastust niisuguse lihtsa ja armsa, tegelikult aga ikkagi väära pildi.

Samal ajal ma ju tean, et need inimesed, kes saavad palka kirjanduse ja kultuuri uurimise eest, töötavad väga palju, aga mida nad teevad? Nad kirjutavad projekte ja aruandeid, konverentside teese ja võörkeelseid artikleid, korraldavad konverentse ja esinevad seal: nad peavad seda tegema, sest muidu ei anta neile töö jätkamiseks raha. Konverentseid ja eriti seminarid on vajalikud, eriti kui toovad kokku sama teema või perioodi uurijaid erinevatelt aladelt, aga nendel kõneldu peaks jõudma kuhugi välja, saama millekski enamaks kui kiiresti kirjutatud artikkel väheleotavas kogumikus.

ML: Olen täiesti nõus, see puudutab ka mind ning sama teema üle arutles Hennoste oma kõrvaltpilguga Loomingus.⁵ Projektipõhisus on halvav, eriti praegune uus teadusrahastusskeem – sellest on kirjutatud kriitiliselt juba väga palju. Professor Jüri Alliku värvi-kad artiklid sel teemal näitavad, kuidas jaht tsiteeritavuse järele muutub justkui asjaks iseeneses, indeksispordiks, mis seab ohtu akadeemilisele õpetlasele vajaliku mõtteavaruse. Kõik see tekitab vastureaktsiooni ja protestivaimu, milles hakkab kõige õigema hoiakuna tunduma igasuguste „näitajate” hülgamine. Olen üsna kindel, et mõne aasta pärast muutub see ennasthävitav süsteem taas, tundub, et ka Allik on selles osas justkui optimistlik, näidates selle süsteemi rahvusvahelist dimensiooni – see ei ole ainult Eesti probleem.⁶

⁵ Vt T. Hennoste, Meie armas eesti kirjanduse uurimine. – Looming 2014, nr 6, lk 850–854.

⁶ Vt J. Allik, Publitseerimise huvitav maailm. – Akadeemia 2014, nr 9, lk 1550–1575.

Praeguses teadusmaailmas teeb mulle aga kõige enam muret teaduse järelkasvu petmine.⁷ Kuidas motiveerida doktorante pühendama oma maisest elust tippujõudmiseks kuluvat enam kui kümnet aastat, kui teadlaste kohad uutes grantides on aastateks nii-öelda külmutatud ning kui suur hulk sära-vaid, rahvusteadusele olulisi ning Jaak Tombergi ja Epp Annuse näitel ka rahvusvahelisse tippu jõudnud kirjandus-teadlasi on jäänud uurimistoetuseta, rääkimata aastaid suurepäraselt töötanud tööruhmadest?

SO: Millega sa ise oled viimasel ajal tegelnud ja kui projektipõhisus ei takistaks, millega kõige meelsamini tegeleksid?

ML: Sellist kokkuvõtet teha on minu jaoks raske: pean ennast kõige enam kirjandusajaloolaseks, kuigi olen tege-lenud hulk aastaid just nendesamade interdistsiplinaarsete uurimisküsimus-tega ja väljundiks on olnud vorm, mille tsiteeritavust pole võimalik kuidagi mõõta. Suure osa elatud akadeemilisest elust olen pühendanud kirjandusajaloo digitaalsele vahendamisele; mind on paelunud ka teoreetiline vaatepunkt, uute mudelite, kirjandusloo ülesehituse ja „arhitektuuri” küsimused. See on kaasa toonud uue meedia uurin-gud – praegu on selline lähenemisnurk osaliselt koondumas nimetuse alla *digitaalhumanitaaria*, milles kirjandus-museum hakkab folklorist Mari Sarve eestvedamisel loodetavasti kujunema lipulaevaks Eestis.

Kirjandusteadusesse tulingi kriitika uurimise kaudu, legendaarse professo-ri Harald Peebu ja tekstide kaudu ka Maie Kalda õpilasena. Sisenessin Kal-da kirjutatud „Eesti kirjanduse aja-loo” kriitikaloo peatükkide kaudu eesti

⁷ Vt T. Soomere, Teaduse järelkasv teadusreformi järellainetuses. – Sirp 20. VIII 2014.

kirjandusajalukku kui teatud mõttes hermeneutilisse ringi. 1920. ja 1930. aastate arvustuste lähilugemine tegi kultuuriprotsessi toimimise minu jaoks kuidagi seespidi, elavalt mõistetavaks. Alles hiljem hakkasin otsima sellele teoreetilist, retseptiooniesteetilist kandepinda. Sellest on välja kasvanud huvi kontekstide mikroajaloolise kirjelduse vastu, millest omakorda „uue kultuuriloo” teemad koos äratundmisega, et oleme kirjandusmuuseumis sellesuunalist sisulist uurimistööd teinud juba aastakümneid.

Teiseks vaatepunktiks kirjanduslooprotsessilise kõrval oli kriitika-tekstide omavaheliste suhete, intertekstuaalsuse uurimine. 1920. aastate kirjanduselu oli muidugi selle poolest erandlik: kriitikute ja arvustajate vahel toimus vaba ja vahetu poleemika, mis järgmisel kümnendil pärast 1933. aasta vaikiva ajastu pööret üsna kiiresti häabus. Tekstidevahelised suhted, varjatud ja varjamata tsitaadid, allusioonid, parafrasid jne avasid selleaegse kirjanduselu toimimise protsessi; kui aga võrdlesin ajakirjanduses avaldatud kriitilisi tekste ning käsikirjalisi allikaid, esmajoones kirjavahetusi, avanes avaliku kirjanduselu ja trükikultuuri varjul olev isiklike suhete võrgustik – keeruline risoomne kude trükitekstidena talletunud kirjanduse ajaloo kooriku all. Kirjanduselu on ju alati olnud teiste kunstidega võrreldes silmapaistev selle poolest, et kirjanikud on ise tihtilugu ka teiste teoste kriitikud – piir fiktsionaalse ja mittefiktsionaalse, objektiivse analüüsi ja kujundliku sõna vahel on sellistes arvustustes intrigeerivalt habras. Retseptiooniesteetiliselt analüüsil võiks selliseid risoomne kui eri tüüpi tekstide seosteahelaid pidada põhimõtteliselt uueks allikaks: oluline pole mitte tekst (sõnum) ise, vaid tekkiv uus tähenduslik suhe tekstide, näiteks kirjanikust kriitiku enda teose, arvustuse ja erakirja vahel.

Selline vaatenurk töötab ka väliseesti kirjanduse ja kultuuri uurimisel. Meil on ajalooallikatena kasutada trükisilmunu ja selle kõrval isiklikud kirjavahetused ja mälestused, mis näitavad trükis avaldatud arvamusi hoopis teises valguses. Tõde on kuskil vahepeal ja selle saab välja selgitada üksnes siis, kui kõrvutada arvustustesse „raiatud”, justkui ametlikku retseptiooni erakirjavahetuste mitteametlikuga. Polegi üldse oluline, mis perioodiga on tegu, vaid see, kuidas sellise uurimisküsimuse kaudu avaneb kirjanduskultuuri toimimise mehhanism või mudel. Selles mõttes käsitlen mõistet *kirjandus* avaras tähenduses, mitte ainult ilukirjandusliku, sõnalise teosena, vaid kõige sellena, mis on ilukirjandusliku teksti ümber, selle loomise ja vastuvõtu eelduse ja järelmina.

Siin ja praegu ongi kõige suurem mure, et isiklike kirjavahetuste kogumine kultuuriloolisesse arhiivi on olude sunnil katkenud: on ju praegused kirjavahetused muutunud elektrooniliseks, kirjad ja isegi kriitika on leidnud uued vormid, kirjadest on saanud saadetised e-posti, sotsiaalmeedia põhjatusse kaevu või tviteratuuri-hüüatused. Kas see toob kaasa ka kultuurimälu katkemise või hakkab reaalselt arhiivi asendama masinastatud veebiarhiveerimine?

Nii et kriitika on olemist pidi vahetult seotud oma kirjutamise aja, aga ka kirjutaja isikuga. Kriitika on tekstikorpus, mis kõneleb semantiliselt midagi kultuuri kohta tervikuna. Üksik tekst või arvustus kõneleb pigem selle autorist. Kriitika mõistmiseks tuleb avada ajastule omased retoorilised filtrid ja retoorilised mustrid, kuid hinnata ka kirjutaja enda sümboolset ja akadeemilist kapitali kirjandusväljal. Kui viimane pole usaldatavas positsioonis, siis tema jutt kirjandusliku teose kohta ei ole niioelda representatiivne. Samas filtreerib see ikkagi antud ajal ja ühiskonnas aktiivseid hoiakuid ja väärtusi. Kui suur võib olla lõhe, näitas minu jaoks proo-

viks tehtud Enn Vetemaa „Kalevipoja mälestuste” 1971. aasta kriitika analüüs, mis kõnetas ainult ja üksnes oma aega ega rääkinud sõnagi selle teose kui kogu „Kalevipoja” retseptisioonis pöörde- lise teksti kohta.

Selliste, nagu ma neid nimetan, „kõ- nelevate korpustega” töötamine langes kokku arvutiajastu algusega Eestis, mis võimaldas ajaloolisi tekstikorpusi tervi- kuna kõnelema panna, sellest sündiski ERNI. Tegime tookord sünergilist koostööd Virve Sarapikuga, kes mõtles välja selle esitamise sisemise arhitektuuri ja lõi arvutigraafiliselt mõjusa kujunduse. Kirjandusloo-teoreetiliselt ärgitas ERNI loomise kogemus kõnelema kriitika kui terviku intertekstuaalsest olemusest. Räägin sellest praegu uuesti nii pikalt, sest sellele Piret Viirese ja tema vanemate kolleegide poolt kunagises TA Keele ja Kirjanduse Instituudis ning seejärel Underi ja Tuglase Kirjandus- keskuses alustatud vanale ettevõtmi- sele, kriitikatekstide antoloogiatele ta- hab Tartus uue elu sisse puhuda Arne Merilai, loodame, et saab asja! Kriitika poeetika, nagu Rein Veidemann seda nimetanud on, uurimise juurest jõudsin mingit loomulikku rada pidi „Kalevi- poja” kui ilukirjandusliku teose poeeti- ka, tähenduse ja mõju uurimise juurde, selle juurest arhiivide ja väliseesti tee- made juurde... Siinjuures olen tänulik suurepärasele kolleegidele kirjandus- muuseumis, eeskätt Rutt Hinrikusele ja Janika Kronbergile ning muidugi sulle endale. Mis on sinu jaoks nende aastate sõelale jäänud?

SO: Ma olen üle kolmekümne aas- ta töötanud kirjandusmuuseumis ja hakanud armastama arhiive. Arhiivid nõuavad kannatlikkust, sisseelamist, aga teadjale võivad nad olla tõeliseks varaaidaks. Ja kui ma siis leian midagi, mis pakuks minu meelest laiemat huvi, olen ma tänulik selle eest, et võin leitud materjali publitseerida. Uurijale

on niisugune asi väga arendav. Ma olen väga rõõmus, et omal ajal sai loodud „Litteraria” sari ja see siiaamaani püsib. Minu jaoks oli väga huvitav teha omal ajal Koidula või Underi albumit, nüüd aga toimetada Rutt Hinrikuse leitud ja kirjastamiseks välja pakutud Aino Suitsu päevikut.⁸ Kuidagi on läinud nii, et ma olen palju tegelnud Soome kul- tuurilooga ja eriti Eesti-Soome kultuu- rikontaktide ajalooaga. See annab minu jaoks hoomatava võrdleva aspekti, mis on alati kasulik igasugu kultuurinäht- tuste mõtestamisel, muuseas ka väliseesti kirjanduselu analüüsimisel. Eesti kultuuriinimeste kontaktid soomlastega rulluvad lahti vahest küll ühekülgselt, samas aga ootamatuid aspekte avavalt Aino Suitsu päevikus. See on üldse üks imeline dokument nii kultuuriloo kui ka naisajaloo uurijatele, mahukas ja rikas allikas läbi kuuekümne aasta, sealjuures ajalooliselt läbi tõeliselt turbulentsete aastate. Hoopis teistmoodi põnev oli Hellar Grabbi ja Jaan Kaplinski kirja- vahetusest raamatu tegemine⁹ või näi- teks ka ENSV Kirjanike Liidu kui insti- tutsiooni ajaloo uurimine.

Ma ei eita erinevate teooriate oluli- sust, need annavad uurimustele selgroo ja sihi, kuid ma pean elementaarseks uuritava materjali põhjalikku ja laia tundmist, see tähendab, võimalikult suurt lugemust. Kirjandusuurija peab olema palju lugenud kirjandust ennast ja siis sellele lisaks nii teooriat kui ka faktoloogiat. Lotmani kultuurilooliste loengute fenomen põhines minu jaoks eeskätt ikkagi muljetavaldaval erudit- sioonil. Lisaks usun ma, et kirjandust

⁸ A. Suits, Päevaraamat 1901–1964. Tlk P. Saluri, komment R. Hinrikus, S. Olesk, P. Saluri. Toim S. Olesk. Tallinn: Varrak, 2014.

⁹ Sõprade kirjad on su poole teel: Jaan Kaplinski ja Hellar Grabbi kirjavahetus 1965–1991. (Litteraria 26.) Koost ja komment S. Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2013.

võiks lugeda ka lihtsalt „tekstimõnu” ehk lugemisnaudingu saamiseks. Ma palun vabandust triviaalsuste kuulutamise pärast, aga viimastel aastatel olen kahetsetavalt tihti pidanud nägema, et nooremad inimesed on üllatavalt vähe lugenud. Kirjandusuurija peaks tundma kõigepealt kirjandust – eri aegadest, eri rahvaste loodud; hea, kui folkloori jne. Usun ikka veel, et empiiriline alus on see, millele teooriaid rakendatakse.

ML: See lugemise koorem on ju ka järjest suurem, sellist kirjanduse ja teabe uputust nagu praegu pole kunagi varem olnud. Palju on räägitud kirjanduse kriisist seoses elektroonilise ajastuga, tegelikkuses on aga tulemus vastupidine – kõik kirjutavad! Uue meedia kultuuris on tekkinud uus tegevusnimi *tekstitamine* (ingl *texting*). Algselt tähendas see lühikese kirjaliku teate või sõnumi saatmist telefonis või siis sotsiaalmeedia piiratud täheruumidega „kastikestes”, kuid minu meelest on selle mõiste tähendus üha avardunud ja saanud kiire, mis tahes paigas, isegi avalikus ruumis võimaliku elektroonilise kirjutamise sünonüümiks. Mida see tähendab kirjandusele? Kirjutamine on lihtne, nooremad kasvavad üles koos kirjaliku, sõnalise eneseväljendusega. Paljud neist nimetavad seda, mida nad kirjutavad ja kiiresti trükki saadavad, „kirjanduseks”, ja neist endistki saavad kohe „kirjanikud”. See on see, mida Linnar Priimägi on oma kiriusutelus nimetanud kirjanduslikuks „aheraineks”, mida on odav ja kurnav lugeda: igaüks laseb sirgest rauast nagu ajakirjanik.¹⁰

Näen praegust pilti siiski optimistlikumalt, kuidagi protsessis ja dünaamiliselt: küllap sellest sõnalise eneseväljendamise lihtsusest sünnib ka seda päris kirjandust, *écriture* hakkab nii või teisi ti tööle. Kas pole siin võtmeküsimuseks

taas kord kriitika, metakirjandus – kuigi ka selle vormid on teisenenud? Sellist kultuuri, ka kirjanduskultuuri muutumise protsessi on tegelikult põnev jälgida. Kuigi ka minul on juhtunud, et varasema ajaga on olnud lihtsam kontakti saada kui oma kaasajaga. Elasin ise kümme aastat 1920-ndates, see oli minu jaoks olevik, mõistan õpetlasi, kes elavad vanade tekstide vahendajatenä kaks kolmandikku päevast kaugetes kadunud sajandites. Kas on varsti käes aeg – või on see juba käes –, kui arusaadavuse huvides peame hakkama tõlkima „uude eesti keelde” meie endi, XX sajandi tekste? Lausungite, lausete ja keeleliste mõttetervikute lühenemise toob praegune kiir- ja kergliiklustekstide loomine kindlasti kaasa. Kuidas on sinul meie kaasaegse kirjanduse ja selle lugemisega?

SO: Ma läksin sügisest jälle Helsingisse eesti kultuuri ja kirjandust õpetama. Seda aitab mul teha muuseas ka see, et mu arusaamine eesti kirjandusest ongi alati olnud kuidagi väga kaanonikeskne. Ma tunnen ja armastan neid kirjanikke ja teoseid, mida üldiselt peetaksegi eesti kirjanduses olulisteks, olgu näiteks arbujate luulet või Mati Undi proosat, Mari Vallisoo, Ain Kaalepi, Viivi Luige, Paul-Eerik Rummo või Hando Runneli vanu raamatuid. Ja siis veel loen ma väga meelsasti „tegelikku” elu- ja ajalugu, st arhiivides veel peidus olevaid või ka juba publitseeritud päevikuid (Voldemar Kures ja Karl Ristikivi, ka Artur Adsoni Rootsi-päevik) või kirjavahetusi (Soomes kunagi välja antud Martti ja Elsa Haavio kirjade kuus köidet, Koidula ja Kreutzwaldi või Andreseni ja Kaalepi või ka Elo ja Friedebert Tuglase kirjad jne).

Väga viimase aja eesti kirjandust tunnen ma kaunis halvasti, kuigi olen üritanud silmad lahti hoida, st lugeda Loomingu ja Vikerkaare ilukirjanduse osa. Pahas tujus olles mõtlen ma, et au-

¹⁰ Vt Kiriusutelu Linnar Priimäega. – Keel ja Kirjandus 2014, nr 3, lk 230.

toreid on liiga palju ja minu jaoks huvitavat on nende kirjutatus vähe. Ikka on tunne, et enne oli parem. Tõelise elamuse, emotsionaalse või intellektuaalse, on jätnud mulle näiteks Ene Mihkelsoni või Jaan Kaplinski loodu. Ma loen kõike, mida avaldavad Tõnu Õnnepalu, Andrus Kivirähk, Viivi Luik ja Doris Kareva. Noorematest olen ma võlutud Kristiina Ehini ja Jan Kausi olemisest ja tegemistest ja viimase aasta proosast puudutas mind näiteks Kaja Kannu „Eratee”. Selle kõrvale lugesin ma Karl Ove Knausgårdi rõhutatult isiklikku (on veel võimalik ka selles vallas üllatada) autobiograafiat „Minu võitlus” (!!), ja see pani mind mõtlema avameelsuse võimalike piiride üle kirjanduses. Eestist võiks selle paralleeliks olla Andrei Hvostovi „Sillamäe passioon”, kui Hvostov oleks kirjutanud veel ka oma naissuhetest. See tuleb vist eaga, et hakkad eelistama niisugust dokumentaalset kirjandust, mitte fiktsiooni. Kuigi – paar korda aastas tekib mul vastupandamatu igatsus hea ja paksu romaani järele ja siis ma loen tõlkeid (viimasel aastal Kjell Westöt, William Boydi, A. S. Byattit, Lionel Shriverit jmt). Eesti autorite loomingu-ga ma seda igatsust rahuldada ei saa. Olgu tänatud tõlgete valijad ja tõlkijad. Mu meelest inimesed siiski veel loevad, mul on ainult mure, et kas me leiame selles raamatute uputuses üles head, tõeliselt rikastavad teosed. Sest ma kardan, et meie kiirel ajal ei mõelda enam sellele, miks heade raamatute lugemine on tähtis.

ML: Kuidas neid häid raamatuid ära tunda? Lugejate juhatamine on olnud tavapäraselt kriitikute roll: kriitik on aednik, kes kutsub lugeja vaatama oma aeda, nagu kunagi kirjutas Hanno Kompus. Aga missugune võiks olla kirjan-dusuurijate roll praeguses ühiskonnas?

SO: Ma ikkagi arvan sinisilmselt, et see võiks olla rohkem n-ö üldsuse tee-

nistuses. Ma tõesti arvan, et meil on palju huvitavaid uurijaid igast põlvkon-nast, kelle potentsiaal on suurem, kui see praegu välja paistab. Liiga suur osa energiast läheb projektide-aruannete-ekspertiiside jne peale. Tahaks lugeda terviklikke käsitlusi, mitte fragmente. Eesti kirjandus on läinud nii laiaks, et see, mis oli võimalik 1980. aastate algu-ses, kus huviline jõudis pea kõike asjasse puutuvat lugeda, ei ole seda enam prae-gu. Nii ongi professionaalsete kirjandus-uurijate töö muutunud üha tsunftikesk-semaks. Palju energiat läheb muidugi rahvusvahelises ringis liikumisele. Nn laiemat üldsust huvitaksid minu mee-lest kirjandusteadlaste tööst muidugi kirjanike elulood (meil on ju küll kirja-nikke, kellest saaks kirjutada niisama põnevalt, kui Bengt Jangfeldt kirjutab Majakovskist), aga ka hästi kirjutatud tagasivaated erinevatele perioodidele ning muidugi esseistika. Hea esseistika on ikka rohkem ilukirjandus kui teadus. Ja et niisugust asja lugejad hindavad, näitab Valdur Mikita „Lingvistilise met-sa” menu. See teos, mis kuuldavasti olla folkloriste pahandanud, jätkab minu meelest Lennart Meri mammutesseede rida, on ühtaegu detailne ja suurejoone-line, niisugune pöörane ja provokatiiv-ne. Tahaks kirjanduslikust kultuurist midagi samasugust lugeda, ei tea, kas see on võimalik?

Meie praeguses närvilises elus on raamat jäänud paljus asjaks iseeneses, ja kirjandus ongi oma põhiolemuselt intiimne nähtus. Kuid ebakindlas maa-ilmas tahaks omataolisi näha ja kuulda, ära tunda. Nii et kui televisioon kandis üle festivali HeadRead külaliste inter-vjuusid, olid need minu jaoks väga val-gustavad saated. Tekst sai näo, kirjanik väljendas mõtteid, mis võisid olla ka provotseerivad, kuid kirjandusele anti ruumi ja tähendust. Mart Juur on tore inimene ja tunneb kirjandust hästi, aga „Kirjandusministeerium” on saatena lii-ga vaatamänguline ja pealiskaudne.

ML: „Kirjandusministeerium” räägib tihtilugu lihtsalt huvitavatest raamatutest ja lugemisest. Kuid võib-olla on siin taas küsimus praeguse aja „lagunevates hierarhiates”: kõik kirjutajad on „kirjanikud” ja kõik lugejad võivad arvustajatena raamatu kohta midagi öelda, näiteks Facebookis. Kui meie vana kooli esindajatena käsitleme kirjandusena ainult kõrgkirjandust, siis nüüdisaegses antropoloogilises kultuuruurimises liigutakse selle poole, et piirid kõrge ja madala vahel kaotatakse. Ja seda põhjendusega, et see niinimetatud ooperimajakultuur oli kohane teises kontekstis, mis on oma olemuselt (kultuuri)hierarhiline, aga nüüdisaega, eriti internetiajastusse see enam ei sobi. Rein Raua monograafia „Mis on kultuur?” oli siin suurepäraseks lugemiseks. Kui mõiste *kultuur* sellist mitmetahulist ja olemuselt interdistsiplinaarset tähendusvälja aktsepteerida, tekib ootamatu küsimus kirjandusmuuseumi k u l t u u r i loolise arhiivi kogumispõhimõtetest. Kui seni on kogutud ainult loomeinimeste pãran-

dit, siis praegu see ring formaalselt üha laieneb. Samas, hierarhiad subjektiivsel pinnal ikkagi toimivad, üks raamat lihtsalt on parem kui teine.

SO: Kultuuriloolise arhiivi kogumispõhimõtted vajaksid ka minu meelest uuesti läbi mõtlemist ja sõnastamist, kuigi ma kardan, et mina sooviksin pigem piirata, samal ajal kui sina näid soovivat laiendada. Minu meelest ei ole arukas ajada arhiive lõputult suureks, ning samal ajal tuleks ikkagi püüda sinna poole, et kogutu oleks perioodi kirjanduskultuuri kuidagi tervikuna esindav.

ML: Arvan, et meie traditsioone väärtustavas ja igapäevatoösse sukeldunud kirjandusmuuseumis kui totaalses arhiivis alles hakkavad need probleemid kerkima. Kui kirjutamisest on saamas elav rahvakultuur, siis on meil ju olemas ka Eesti Rahvaluule Arhiiv – utreerin muidugi. Kuid see on juba kirjandusest liialt kaugemale minev, uus ja pikem jutt.